

След въглищата

Как да съчетаем
успешно социалните
права и зелените
политики в България?

След въглищата

Как да съчетаем успешно социалните
права и зелените политики
в България?

Фондация "БлуЛинк"
София 2022

След възлицата : Как да съчетаем успешно социалните права и зелените политики в България?

Автори:

Пламен Пеев, PhD

Гавраил Гавраилов, PhD

Павел Антонов, PhD

Велина Барова

Набор и дизайн на корицата: Росица Илиева

Печат: Козирог ЕООД

Публикация от Фондация БлуЛинк и Фондация Фридрих Еберт - България

Отговорни редактори:

Павел Антонов, Управляващ редактор, Фондация БлуЛинк

Жак Папаро, Директор, Фондация Фридрих Еберт - България

Тази публикация е достъпна в интернет на адреси:

- <https://www.bluelink.net/dokumenti/sled-vaglishtata> ; и
- bulgaria.fes.de

Издание първо

София 2022 г.

Мненията, изразени в тази публикация, принадлежат на авторите и не отразяват непременно позициите на Фондация Фридрих Еберт и Фондация БлуЛинк.

Не се допуска използване за търговски цели на съдържание, публикувано от Фондация Фридрих Еберт, без изрично съгласие на фондацията.

Всички права запазени под Creative Commons лиценз CC BY-NC-ND.
Позволява свободно ползване за нетърговски цели, без производни и със задължително позоваване на източника.

ISBN 978-619-188-977-8

Фондация БлуЛинк

Бул. "Сливница" 257, ет.3, София, България
office@bluelink.net, <http://www.bluelink.net/>

Фондация Фридрих Еберт - България

Ул. "Княз Борис I" 97, София, България
office@fes.bg, <http://www.fes-bulgaria.org>

Съдържание

Накратко	5
English Language Summary	6
За авторите	7
Цели и методи на настоящото изследване	8
През Перник до “Брикел” - предистория и досегашни стъпки	10
Местните хора между чука и наковалнята	12
Помирението неизбежно: анализ на стратегическите документи	14
Аналитична рамка на справедливия преход	14
Политики и посоки за справедлив преход - глобалната рамка	15
Европейската рамка	17
Фондът за справедлив преход на ЕС	17
Възможности по Фонда за справедлив преход	19
В България	19
Едно сравнение с Гърция	22
Справедливият преход в Испания	23
Регионални и местни планове	25
Проект на териториален план за справедлив преход на област Стара Загора	25
План за интегрирано развитие на община Гълъбово	27
Примери за налични възможности и проекти в региона	28
Изводи от анализа на правни и стратегически документи	29
Относими изводи и препоръки на Европейската сметна палата	30
Въглища с внезапен край: Случаят с ТЕЦ “Брикел”	31
Предистория на конфликта в Гълъбово	32
Социален и икономически контекст на ситуацията в община Гълъбово	34
Заинтересовани страни в рамките на дебата	39
Изводи от случая “Брикел”	44
Заклучение	45

Накратко

С проекта “Справедлив преход е възможен” фондация БлуЛинк продължава своето сътрудничество с фондация Фридрих Еберт, за да укрепи гражданското участие в сближаването на политиките за социална справедливост и опазване на климата и околната среда в България и ЕС. След първоначално картиране на отношението към такова сближаване след гражданските и политически застъпници за човешки и социални права и опазване на природата, насочихме вниманието си към регионите и общностите, в които то се случва. През 2021 г. с участието на местни граждани, община, природозащитници и синдикалисти анализирахме перспективите пред Перник като първи български регион, който осъществява преход отвъд въгледобива. През 2022 разширихме анализа на възможностите за съчетаване на екологични и социални ползи при отказа от въглища към Маришкия басейн и конкретно към казуса на ТЕЦ “Брикел”.

Настоящият аналитичен доклад съдържа анализ на случая “Брикел” в контекста на други въглищни региони (Перник в България, Гърция, Испания), отказали се от въглища, както и анализ на позициите на заинтересованите страни в избрания регион и на ключови играчи на местно и национално ниво. Разглеждаме нагласите на синдикални организации, местни активисти и НПО в областта на околната среда, компетентни органи и др. участници в процесите, спрямо осъществяването на териториалните планове за справедлив преход.

Опитът на Гърция и Испания сочи, че преходът от въглищата е осъществим, дори по-бързо, отколкото се очаква. Там, засегнатите общности вече получават средства за справедливия преход във въглищните региони. Въз основа на преглед на литературата, стратегически документи, медийни публикации и интервюта с участници в протест и контрапротест срещу ТЕЦ “Брикел”, установихме, че:

- правната и стратегическа рамка на справедливия преход залага амбициозни и устойчиви политики и обезпечават финансиране на прехода към нисковъглеродна икономика и климатична неутралност във въгледобивните региони;
- възможностите за енергийна трансформация изискват активното участие на местните заинтересовани страни, но
- местните хора са объркани и дезинформирани относно тези възможности а общините не са достатъчно активни в преследването им;

- дори протестиращите срещу замърсяването на въздуха в защита на здравето на децата си, не искат пълно затваряне на ТЕЦ “Брикел”, а по-скоро модернизацията му;
- те изглеждат по-склонни да приемат постепенен преход с предвидими етапи.

Нагласите, интересите и липсата на капацитет на местно ниво пречат на възприятието на ползите от справедливия преход и Зелената сделка. Комуникацията на ползите и възможните алтернативи е основно предизвикателство пред тоталната социално-икономическа промяна във възледобивните региони, която ще подобри на практика живота на засегнатите работници и местните общности.

English Language Summary

The project „A just transition is possible” is yet another step in the cooperation between the BlueLink Foundation and the Friedrich Ebert Foundation - Bulgaria, aimed at strengthening civic participation in the convergence of climate and environmental policies with social justice in Bulgaria and the EU. Following upon earlier mapping of attitudes towards such convergence among civil society and political advocates for human, social rights and nature conservation, we now turn our attention to the regions and communities where it occurs. In 2021, with the participation of local citizens, the municipality, environmentalists and trade unionists, we analyzed the prospects for Pernik as the first Bulgarian region to make a transition beyond coal mining. In 2022, we expand the analysis of the possibilities for combining environmental and social benefits in the abandonment of coal to Bulgaria’s Maritsa East Basin and specifically to the case of the Brikel Thermal Power Plant (TPP) in Galabovo.

This analytical report contains analysis of the Brikel case in the context of other coal regions of Bulgaria, Greece, and Spain that have phased out coal, as well as an analysis of the positions of stakeholders in the selected region and of key players at local and national level. We examine the attitudes of trade union organizations, local activists and environmental NGOs, competent authorities, and other participants in the processes, in relation to the implementation of the territorial plans for a just transition.

The experience of Greece and Spain indicates that the transition from coal is feasible, even faster than expected. There, affected communities are already receiving funds for the just transition in the coal regions. Based on a literature review, strategic

documents, media publications and interviews with participants in the Brikel TPP protest and counter-protest, we found that:

- the Just Transition legal and strategic framework sets ambitious and sustainable policies and secures the financing of the transition to a low-carbon economy and climate neutrality in coal-mining regions;
- opportunities for energy transformation require the active participation of local stakeholders, but
- local people are confused and misinformed about these opportunities; and
- municipalities are not sufficiently active in pursuing them;
- even locals protesting against air pollution to protect the health of their children do not want the complete closure of the Brickell TPP, but rather its modernization;
- they seem more inclined to accept a gradual transition with predictable stages.

Attitudes, interests and lack of capacity at the local level hinder the perception of the benefits of the just transition and the Green Deal. The communication of the benefits and possible alternatives is a major challenge before the total socio-economic change in the coal mining regions, which will practically improve the lives of the affected workers and local communities.

За авторите

Пламен Пеев, PhD¹

Съветник по политики за околната среда към Фондация БлуЛинк, юрист и анализатор, автор на изследвания в областта на правото и политиката на околната среда, местното самоуправление, европейското и вътрешното законодателство в областта на околната среда, включително анализ и оценка на екологичното законодателство. Работил като правен експерт и мениджър на проекти по екологични проекти за транспониране и прилагане на законодателството на ЕС в България и Югоизточна Европа, по-специално в областта на екологичните оценки, управление на отпадъците, достъпа до правосъдие, климат и енергия. Завършил право в СУ „Климент Охридски“. PhD в областта на науки и политика на околната среда от Централноевропейския

¹ Кoresпoндиpaщ aвтop нa издaниeтo нa aдpec office@bluelink.net.

Университет в Унгария с дисертация по проблемите на правилата на управление на околната среда на местно ниво в българските общини.

Гавраил Гавраилов, PhD

Журналист и автор на аналитични и експертни публикации във Фондация БлуЛинк. Координира аналитичния принос в работата с местни общности. Доктор по социология, преподава „Социално предприемачество и активизъм“ в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Бакалавър по политология. Магистър по психология. Автор на рубриката „Има ли мегдан“ по „Хоризонт“ в БНР и сътрудник в програма „Христо Ботев“. Бивш изпълнителен директор на Организация за управление на Тракийски туристически район и регионален мениджър на сп. „Програмата“ в Пловдив.

Павел Антонов, PhD

Съчредител и Управляващ редактор на Фондация БлуЛинк. Медиен и социален изследовател към центъра Open Space, Великобритания. Изследовател на журналистиката в обществен интерес, отразяването на климата, ядрена енергетика, околната среда, контрола на тютюна и връзката медии-гражданско участие-дигитализация. PhD дисертация за кризата на журналистическите норми при формирането на благоприятен за индустрията обществен дискурс в България, Катедра по География, Факултет по обществени науки, Open University, Великобритания. Магистър по журналистика в СУ „Св. Климент Охридски“, науки и политики за околната среда в Централно-европейския университет, Унгария.

Велина Барова

Редактор във Фондация БлуЛинк. Автор на журналистически и научни разследвания и анализи. Носител на награда за журналистика за международно развитие на Българската платформа за международно развитие през 2019 г. Бакалавър по журналистика и Магистър по История - Европейски Югоизток, СУ „Св.Климент Охридски“.

Цели и методи на настоящото изследване

Фондация БлуЛинк провежда това изследване, за да идентифицира и анализира възможностите за съчетаване на екологични и социални ползи след отказа от възглища в един район, в който проблемите със замърсяването на въздуха и

свързаните с него здравни рискове са натрупани с години. Необходимостта от алтернатива е наболяла за жителите в Гълъбово и околните села, тъй като са изправени пред екологична катастрофа, а за работниците в мините и ТЕЦ “Брикел” перспективата за преквалификация е неизбежна. За всички тях е нужна по-качествена трудова заетост, която да се осигури в рамките на справедлив преход от въглищна към нисковъглеродна икономика.

В рамките на изследването насочихме вниманието си към най-засегнатите и заинтересовани от прехода отвъд въглищата - наетите работници, заети във въгледобива и производството на електроенергия от ТЕЦ. Обърнахме се и към по-широк кръг от социални групи, индиректно засегнати от въгледобива - позитивно (напр. чрез заетост) и негативно (заради замърсяването на въздуха, здравни последици и деградация на околната среда), като това са основно местните общности в района на Гълъбово. Допълнително, разгледахме на национално ниво отношението на представители на гражданското общество и синдикатите към въздействието на справедливия преход и постепенното спиране на използването на въглища върху околната среда, икономиката и бизнеса.

Прибягваме до изследователски методи, които се използват за оценка на публични политики. Проведохме преглед на литературата по относими към темата научни и медийни публикации и анализирахме правни и стратегически документи на Европейския съюз, на национално, регионално и местно ниво, като напр. Териториалният план за справедлив преход за района на Стара Загора. Изследването на случая с ТЕЦ “Брикел” в Гълъбово бе основен метод на изследване на връзката между социални права и справедливия преход като относима климатична политика.

За да изследваме интересите и нагласите на заинтересованите страни, извършихме наблюдение на терен при посещение на членове на екипа в Гълъбово по време на протест и контрапротест, предизвикани от проблемите със замърсяването на въздуха от централата на 13.09.2022 г.. Проведохме интервюта с представители на Грийнпийс - България и Агенцията за регионално икономическо развитие (АРИР), Стара Загора, за да верифицираме и допълним изводите си от предишните етапи.

Като последен етап, представихме предварителните си находки, изводи и препоръки с широк кръг заинтересовани страни по време на кръгла маса “Добра работа и добра околна среда”, проведена в Стара Загора на 15 ноември 2022 г., която послужи за допълване на данните и обогатяване на анализа ни. Поради многопластовост на предмета на изследване и динамиката на

събитията, както и ограничените ни ресурси, някои аспекти като последствията на замърсяването върху здравето на хората и социалната поносимост към този проблем не са засегнати в текста на доклада.

През Перник до “Брикел” - предистория и досегашни стъпки

Фондация БлуЛинк трайно се ангажира с гражданското участие при свързването на политиките за опазване околната среда и климата, социално равенство и справедливост, и опазване на човешките права. Този интерес е обусловен от идеалните цели, с които бе създадена фондацията и едноименната информационна мрежа за гражданско действие.

Първостепенната важност на връзката между социални права и зелени политики кристализира в поредица тематични разследвания на електронното издание на БлуЛинк “Евромегдан”. В рамките на проект за надзор над енергийната и добивна индустрия, подкрепен от гражданския фонд на EEA Grants, задълбочени изследователи, сред които Димитър Събев и Руслан Йорданов, поставиха на дневен ред тежкото състояние на местните общности, зависими и засегнати от възледобива и неговите последици в Маришкия басейн и Перник.

През 2020 г. аналитичен доклад² на фондациите БлуЛинк и Фридрих Еберт - България отчете известно раздалечаване между политиките за социална справедливост и опазване на околната среда у нас, но посочи и предпоставки за повторното им сближаване. През 2021 г. БлуЛинк в партньорство с Европейската зелена фондация (GEF) потърси такова сближаване чрез поредица от публични събития в контекста на Зелената сделка и мерките, предвидени в Плана за възстановяване и устойчивост (ПВУ). На кръгла маса, организирана от фондациите БлуЛинк и Фридрих Еберт на 17 май 2021 г. в БТА, граждански организации, институции и синдикати настояха за повече природозащитна и социална справедливост чрез ПВУ³.

2 BlueLink.2020. Expanding the green policy space to human and social rights in Bulgaria. https://www.bluelink.net/files/attachments/expanding-the-green-policy-space-to-human-and-social_rights-in-bulgaria.pdf [последно отворено на 21.12.2022 г.]

3 BlueLink. 2021. Повече природозащитна и социална справедливост чрез ПВУ. <https://www.bluelink.net/novini/poveche-prirodozashtitna-i-sotsialna-spravedlivost-chrez-plana-za-vazstanovyavane-i-ustojchiv> [последно отворено на 21.12.2022]

Зеленият преход в Перник на практика вече е започнал поради изчерпване на залежите след 130 години на активен въгледобив. В рамките на този период е имало периоди на повишаващо се благосъстояние, но и на критични екологични проблеми. Преодоляване на социалните и екологични последици от въгледобива, пред които е изправен Перник днес, обединяват повечето местни заинтересовани страни. Зелените идеи за бъдещето са привлекателни за тях. Това стана ясно на дискусия в Дома на културата в Перник на 9 декември 2021 г., организирана от фондациите БлуЛинк и Фридрих Еберт - България⁴.

На нея водещи в борбата срещу климатичните промени организации като Greenpeace - България и За Земята/FoE направиха заявка, че сериозно търсят решение за социалните аспекти на декарбонизацията. Най-важното е да не се допуска повече замърсяване, свързано с добива и преработката на въглища, посочиха местни граждани и експерти. Преодоляването на наследените екологични проблеми може да създаде възможност за нови работни места - примерно като част от усилията за рекултивация на старите мини. Но най-големият потенциал за бъдеща заетост те видяха в развитието на високотехнологични производства и бизнес извън въгледобива и рудодобива, с частно или държавно участие.

Сближаването между зелени и социални политики намери политическо изражение по време на управлението на кабинета на Кирил Петков, който свърза в коалиция Българската социалистическа партия, част от Партията на Европейските социалисти, и Зелено движение - българският член на Европейските зелени, част от Обединение "Демократична България". На Зеленият лидер Борислав Сандов, в качеството си на Вицепремиер по климатичните политики и Министър на околната среда и водите, направи заявка за задълбочено интегриране между зелените политики и социалната справедливост в рамките на ПВУ по време на журналистически пленер на БлуЛинк в Пернишкото село Кладница на 10.02.2022.

Две седмици по-късно руското нападението над Украйна драстично промени обществения дневен ред и внесе динамичната промяна на нагласите и фактическите действия на ключовите участници във въглищната трансформация в България. Войната в Украйна дестабилизира кабинета "Петков" и създаде условия за забавяне и ревизиране на декларираните намерения за отказ от въгледобив.

4 BlueLink.2022. Зеленият преход - социални и климатични предизвикателства пред Перник. <https://www.bluelink.net/novini/zeleniyat-prehod-sotsialni-i-klimaticхни-predizvikatelstva-pred-pernik.html> [последно отворено на 21.12.2022 г.]

На 29.07.2022 г. Борислав Сандов и премиерът Кирил Петков проведоха изненадваща проверка на ТЕЦ „Брикел“ в Гълъбово. В резултат екоинспекцията в Стара Загора издаде заповед за спиране на съоръжението до привеждането му в съобразност с европейските и национални изисквания. Въпреки, че по-малко от седмица по-късно Административния съд в Стара Загора отмени заповедта, случилото се предизвика изследователското ни внимание. За разлика от постепенния и неизбежен упадък на въгледобива в Перник, обусловен от липсата на залежи, случаят “Брикел”, макар и за кратко, реализира хипотезата за “внезапна смърт” на действащо в разрез с екоизискванията предприятие, от което зависи поминъкът и здравето на почти цялата местна общност.

Местните хора между чука и наковалнята

Според участници на кръглата маса в Стара Загора в средата на месец ноември 2022 г., България до момента не прави нищо за подготвяне на местните общини и хората за трансформация. Около това твърдение се обединиха експерти от Стара Загора, Пловдив и София. Бяха представени като примери много по-активните усилия и инвестиции за тази цел в съседна Гърция, Словакия и други засегнати държави. Териториалните планове и останалите стратегии на държавата са слаби, пълни с данни за миналото, но без ясна визия за бъдещето. Трябва да се вземат предвид и здравните последици от въгледобива, когато се планира бъдещето на хората.

На кръглата маса се обсъди проблема за капацитета, нагласите и интереса за използване на алтернативите и финансовите инструменти на Зелената сделка и справедливия преход от страна на общините, бизнеса и общностите в региона. Достъпът до специалния Фонд за справедлив преход и съпътстващи финансови инструменти като Националния план за възстановяване и устойчивост (НПВУ) и програмата „Развитие на регионите“ дава силно конкурентно предимство на общините Гълъбово и Раднево. Те имат уникален шанс за тотална трансформация и модерна икономика, който много други региони в България нямат. Само пречките като липса на силно гражданско общество, предприемаческа класа на малки и средни предприятия; икономическа, политическа, медийна, а и емоционална зависимост от няколко индустриални мастодонта от миналото, са на пътя на тази промяна, според анализаторите от екипа на БлуЛинк, участвали в събитието.

Процесите на промяна в друга гореща точка на прехода към нисковъглеродна икономика - община Перник имат по-широка обществена и институционална подкрепа. Изчерпването на въглищата и печалните останки от въглищните концесии там принуждават жители, община и синдикати да търсят алтернативни и по-устойчиви модели за нова икономика. Активни са младежките и граждански организации в района, а идентифицираните варианти включват и изграждане на технологичен бизнес хъб, който да се възползва от добрата свързаност със столицата София. Това декларира представител на община Перник по време на кръгла маса „Към справедлив преход в България: Отключване на потенциала за зелена трансформация на Стара Загора, Перник и Кюстендил“⁵, проведена в София на 14 ноември 2022 г.

Сполучлив пример за ролята на гражданските организации има вече и в Маришкия басейн - в Димитровград местен предприемач е създал дигитална компания с глобален мащаб, но по стечение на обстоятелствата той се е превърнал и в граждански активист за по-чист въздух, поради проблемите, които създава местният ТЕЦ. При по-благоприятна екологична ситуация местните общности биха могли да се възползват и от потенциала за туризъм и рекреация в бившите въглищни региони. Примери за това, след успешна рекултивация на бившите въглищни рудници, предлага регионът на Източна Германия. В областния център Стара Загора например местни заинтересовани страни⁶ отдавна замислят специализация в семейния уикенд туризъм, който изисква по-зелен имидж за града и региона. В близост до града се намират няколко спа курорта, като част от минералните извори не се използват ефективно, както е примера в Мерицлери.

5 ЦИД.2022. Разгръщане на потенциала за зелена икономическа трансформация във въглищните региони на България (кръгла маса) <https://csd.bg/bg/events/event/razgrshchane-na-potenciala-za-zelena-ikonomicheska-transformacija-vglishchnite-regioni-na-blgarija/> [последно отворено на 21.12.2022 г.]

6 Организация за управление на Тракийски туристически район. 2020. Фокус група за културен туризъм. <https://trakiatour.com/%D1%84%D0%BE%D0%BA%D1%83%D1%81-%D0%B3%D1%80%D1%83%D0%BF%D0%B0-%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B5%D0%BD-%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8%D0%B7%D1%8A%D0%BC/> [последно отворено на 21.12.2022 г.]

Помирението неизбежно: анализ на стратегическите документи

Аналитична рамка на справедливия преход

Терминът “справедлив преход” се употребява широко в по-общия контекст на климатичната, енергийната и екологичната справедливост⁷. Той може да се разглежда през призмата на пет основни теми - справедливият преход като: (1) концепция, ориентирана към заетостта, (2) интегрирана рамка за справедливост, (3) теория на социално-техническия преход, (4) стратегия за управление и (5) обществено възприятие. Банерджи и Шуитема⁸ разглеждат справедливия преход като важен принцип на политиките за смекчаване на отрицателните социално-икономически последици и го разглеждат през три аналитични категории: на справедливостта на разпределението (отнасяща се до справедливото разпределение на разходите и ползите), на процедурната справедливост (отнасяща се до използването на справедливи процедури) и на възстановителната справедливост (отнасяща се до процеса на възстановяване вследствие на нежелано събитие). По наше мнение, това е подходяща аналитична рамка, която може да помогне да се осмислят процесите на енергийна трансформация на възлицните региони в България чрез примера на ТЕЦ “Брикел”.

Справедливостта на разпределението се отнася до възприемането на справедливостта по отношение на разпределението на разходите и ползите, присъщи на всеки преход. Следователно, справедлив преход, основан на справедливост на разпределението, има за цел да предотврати несправедливо или неравномерно разпределение на вредите и ползите между групите в обществото. В случая с последствията за работниците при затваряне на мините това може да означава повторно обучение или преквалификация, компенсации и други механизми за подкрепа, услуги по заетостта и социални осигуровки (като пенсионни споразумения).

7 Xinxin Wang и Kevin. Lo. Справедливият преход: концептуален преглед, в *Energy Research & Social Science* 82 (2021), Article 102291 <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S2214629621003832?via%3Dihub> [последно отворено на 21.12.2022 г.]

8 Aparajita Banerjee и Geertje Schuitema. 2022. Колко справедливи са плановете за преход? Възприятия за декарбонизация и нисковъглеродни енергийни преходи сред работници в торфената промишленост в Ирландия, в *Energy Research & Social Science*, Volume 88, June 2022, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2214629622001207> [последно отворено на 21.12.2022 г.]

Както при екологичната и климатичната справедливост, процедурната справедливост е крайъгълен камък на справедлив преход, според Банерджии и Шуитема. Те я разглеждат като възприета справедливост на процедурите, използвани за планиране на справедливия преход и всички останали стъпки за изпълнение на такива планове. Това изисква всички заинтересовани страни да участват в справедливи процедури и да се третират като равни партньори, като имат равни възможности за влияние върху решенията, вкл. и чрез формални структури за участие. Такова участие трябва да започне на ранен етап от процеса, така че всички страни да участват във вземането на решения от самото му начало.

И накрая, авторите обясняват възстановителната справедливост като процес на обезщетение и поправяне на нанесени щети и трансформиране на условията, довели до тези щети. Изпълнението на планове за справедлив преход, които се основават на принципите на възстановителната справедливост, трябва да включва обезщетение на работниците в широк смисъл, като възстановяването на техния статут и достойнство, на тяхното чувство на доверие и уважение, на техните очаквания за справедлив резултат. Възстановителната справедливост предполага дългосрочно планиране и има за цел повишаване на устойчивостта на уязвимите групи и местните общности, например чрез възстановяване на селските райони и създаване на устойчив местен пазар на работна ръка преди финализирането на постепенното спиране на производството на изкопаеми горива.

Политики и посоки за справедлив преход - глобалната рамка

Темата за справедливия преход присъства все по-отчетливо през последните години в политически, стратегически и правни документи на всички нива - от глобално до национално и местно ниво. В преамбюла към Парижкото споразумение относно изменението на климата се говори за “справедлив преход на работната сила и създаването на достойни условия за труд и качествени работни места в съответствие с определените на национално ниво приоритети за развитие”⁹. В същия смисъл са Насоките за справедлив

⁹ Парижкото споразумение относно изменението на климата [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX:22016A1019\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX:22016A1019(01)) [последно отворено на 21.12.2022 г.]

преход към екологично устойчиви икономики и общества за всички¹⁰ от 2015 г. на Международната организация на труда, в които се посочва, че “справедливият преход за всички към екологично устойчива икономика трябва да бъде добре управляван и да допринася за целите на достоен труд за всички, социално включване и изкореняване на бедността.” Сред водещите принципи за справедлив преход към екологично устойчиви икономики и общества, подчертани в документа, са:

(а) Силният социален консенсус относно целта и пътищата към устойчивост. Социалният диалог трябва да бъде неразделна част от институционалната рамка за приемането и прилагането на политиките на всички нива. Адекватни, информиращи и постоянни консултации трябва да се провеждат с всички заинтересовани страни.

(б) Политиките трябва да зачитат, насърчават и реализират основните принципи и право на труд.

(в) Съгласувани политики в областта на икономиката, околната среда, социалните въпроси, образованието/обучението и трудовите портфейли трябва да осигурят благоприятна среда за предприятията, работниците, инвеститорите и потребителите, които да приемат и да стимулират прехода към екологично устойчиви и приобщаващи икономики и общества.

(г) Тези съгласувани политики също трябва да осигурят рамка за справедлив преход за всички като насърчат създаването на по-достойни работни места, включително според случая: предвиждане на въздействието върху заетостта, адекватна и устойчива социална защита при загуба на работа и преместване, развитие на умения и социален диалог, включително ефективното упражняване на правото на организиране и колективно договаряне.

(д) Не може да има унифициране („един размер за всички“). Политиките и програмите трябва да бъдат съгласувани със специфичните условия на страните, включително техния етап на развитие, икономически сектори и видове и размери на предприятията.

10 Международна организация на труда. 2015. Насоки за справедлив преход към екологично устойчиви икономики и общества за всички https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_emp/@emp_ent/documents/publication/wcms_432859.pdf [последно отворено на 21.12.2022 г.]

(е) При прилагането на стратегии за устойчиво развитие е важно да се насърчава международното сътрудничество между страните.

Европейската рамка

В контекста на ЕС справедливият преход се фокусира върху преминаване към зелена икономика по начин, който е възможно най-справедлив и приобщаващ за всички засегнати, и чрез създаване на възможности за достоен труд, където никой няма да бъде изоставен.

В своето Съобщение от 2018 “Чиста планета за всички” Европейската Комисия публикува Европейска стратегическа дългосрочна визия за просперираща, модерна, конкурентоспособна и неутрална по отношение на климата икономика, която да потвърди ангажимента на Европа да поеме водеща роля в глобалните действия в областта на климата и да представи визия, която може да доведе до достигане до 2050 г. на нулеви нетни емисии на парникови газове чрез социално справедлив преход по икономически ефективен начин¹¹.

Като страна по Парижкото споразумение за климата, ЕС представи през март 2020 г. своята дългосрочна стратегия за развитие с ниски емисии на парникови газове в Рамковата конвенция на ООН по изменение на климата. Тя определя степента на преход между секторите и региони, и полага основата за проектиране на справедлив преход. В рамките на концепцията за силна социална Европа за справедлив преход, през януари 2020 г. Европейската комисия представи своето становище „Силна социална Европа за справедливи промени“¹². Тази визия за укрепване на социалната Европа подготвя пътя за план за действие за прилагане на европейския стълб на социалните права, който е Европейската социална стратегия, за да се гарантира, че „преходите към климатична неутралност, цифровизация и демографска промяна са социално честни и справедливи“.

Фондът за справедлив преход на ЕС

Фондът за справедлив преход (ФСП) е един от елементите на Механизма за справедлив преход за преминаване към неутралност по отношение на

11 ЕК. 2018. Съобщение на Комисията. Чиста планета за всички. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/HTML/?uri=CELEX:52018DC0773&from=EN> [последно отворено на 21.12.2022 г.]

12 ЕК. 2020. Съобщение на Комисията. Силна социална Европа за справедливи промени. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020DC0014&from=RO> [последно отворено на 21.12.2022 г.]

климата¹³. Европейската комисия предоставя безвъзмездни средства на държавите-членки, които са определили териториите, за които се очаква да бъдат най-силно засегнати от екологичния преход. Чрез Фонда за справедлив преход се подкрепя диверсификацията и реструктурирането на икономиката на съответните територии чрез:

- инвестиции в малки и средни предприятия
- създаване на нови фирми
- научни изследвания и иновации
- възстановяване на околната среда
- чиста енергия
- повишаване на квалификацията и преквалификация на работниците
- помощ при търсене на работа
- трансформация на съществуващите въглеродно интензивни съоръжения

Фондът се управлява от Регламент за общоприложимите разпоредби¹⁴. Този регламент урежда управлението на 8 фонда на ЕС с държавите членки и регионите от ЕС, които представляват една трета от бюджета на ЕС.

Най-големият дял от този бюджет е разпределен за 5 общи цели на политиката:

- по-конкурентоспособна и по-интелигентна Европа чрез насърчаване на иновативна и интелигентна икономическа трансформация и регионална свързаност на информационни технологии;
- по-зелена, нисковъглеродна и устойчива Европа с икономика в преход към нулеви нетни въглеродни емисии чрез насърчаване на чист и справедлив енергиен преход, зелени и сини инвестиции, кръгова икономика, смекчаване на последиците от изменението на климата и приспособяване към него, превенция и управление на риска и устойчива градска мобилност;

¹³ ЕС. Фонд “Справедлив преход”

https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/find-funding/eu-funding-programmes/just-transition-fund_bg [последно отворено на 21.12.2022 г.]

¹⁴ ЕС. Регламент за общоприложимите разпоредби. https://ec.europa.eu/info/funding-tenders/find-funding/funding-management-mode/common-provisions-regulation_bg [последно отворено на 21.12.2022 г.]

- по-добре свързана Европа чрез подобряване на мобилността;
- по-социална и по-приобщаваща Европа чрез реализиране на Европейския стълб на социалните права;
- Европа по-близо до гражданите чрез насърчаване на устойчивото и интегрирано развитие на всички видове територии и местни инициативи.

Фондът за справедлив преход е първият стълб на Механизма за справедлив преход (МСП), чиято цел е да гарантира, че няма да има изоставени по пътя на ЕС към климатична неутралност до 2050 г. Механизмът ще се съсредоточи върху регионите и секторите, най-силно засегнати от прехода поради зависимостта си от изкопаеми горива или въглеродно интензивни процеси. Вторият стълб обхваща гаранционна схема в рамките на InvestEU, а третият стълб – заеман ресурс по линия на ЕИБ.

ФСП цели да допринесе за смекчаване на социално-икономическото въздействие в най-засегнатите от прехода региони и сектори. Създаден е в рамките на политиката за сближаване. Ще се изпълнява при споделено управление в тясно сътрудничество с националните, регионалните и местните органи и заинтересованите страни¹⁵.

Възможности по Фонда за справедлив преход В България

В България, с решение № 211 на Министерския съвет от 26 март 2020 г., Министерството на енергетиката е определено за отговорно ведомство по изпълнение на дейностите, свързани с изготвянето на териториални планове за справедлив преход. Решението е допълнено с решение № 634 на Министерския съвет от 8 септември 2020 г., съгласно което Министерството на регионалното развитие и благоустройството (МРРБ) е определено за отговорно ведомство за осигуряване изпълнението на плановете чрез Фонда за справедлив преход по „Програмата за развитие на регионите“ за периода 2021-2027 г.¹⁶

15 МС. Следващо поколение Европейски съюз. <https://www.nextgeneration.bg/#modal-four> [последно отворено на 21.12.2022 г.]

16 Министерство на енергетиката. 2021. Проект “Осигуряване на подкрепа на правителството на България/ Министерство на енергетиката и осем въглеродно интензивни области (Варна, Хасково, Бургас, Ловеч, Габрово, Търговище, Сливен и Ямбол) в подготовката на териториални планове за справедлив преход за областите“ https://www.me.government.bg/bg/pages/project_8_oblasti-150.html [последно отворено на 21.12.2022 г.]

Планира се Фондът за справедлив преход¹⁷ да инвестира 1,3 млрд. евро¹⁸ в трите допустими района - Стара Загора, Перник и Кюстендил. Според заместник-министъра на МРРБ Деляна Иванова, в Програмата за развитие на регионите ще бъде включен отделен приоритет с финансиране по линия на този фонд. Подкрепа по него ще получават мерки и инвестиции по одобрените териториални планове за справедлив преход на допустимите региони. Регионът на Стара Загора, където се намира и ТЕЦ “Брикел”, има потенциал за привличане на инвестиции в областта на високите технологии и новите индустрии, както и да се превърне в център за научни изследвания за процеса на декарбонизация.

Старозагорска област като един от засегнатите райони може да получи и най-голям ресурс от Фонда за справедлив преход за финансиране на дейности, насочени към преодоляване на икономически, социални и екологични последици от прехода към климатична неутралност. Основният фокус ще бъде върху малки и средни предприятия, микропредприятия и стартиращи предприятия, водещи до икономическа диверсификация и подкрепа на модернизацията на съществуващите и създаване на нови фирми, включително чрез бизнес инкубатори и консултантски услуги, водещи до създаване на работни места¹⁹.

Като цяло обхвата на действие на тази програма е в четири основни направления - икономическа диверсификация и реструктуриране, преквалификация и съдействие при търсене на работа от страна на бившите заети в мините, подкрепа за климатичния преход и възстановяване на околната среда, рекултивация и реконверсия на минните територии, като се предвижда изрично изключването на дейности, свързани с производството, преработката, разпространението, съхранението или изгарянето на изкопаеми горива. Фокус

17 В процедура по екологична оценка на изменение и допълнение на Програма „Развитие на регионите“ 2021 – 2027 г., включващо нови приоритети по Фонда за справедлив преход, разработени чрез Териториални планове за справедлив преход на България (ТПСП) за регионите на ниво NUTS 3 - Стара Загора (и прилежащи общини), Кюстендил и Перник.

18 Които могат да намалееят поне със 100 млн, заради забавяне на предаването на окончателните ТПСР на Европейската комисия като част от ОП “Регионално развитие”. Вестник “Дума” 05 Декември 2022 г./ брой: 236 <https://www.duma.bg/bulgariya-gubi-100-mln-evro-za-vaglishten-prehod-n267347> [последно отворено на 21.12.2022 г.]

19 МРРБ. 2022. “Зам.-министър Иванова: Фондът за справедлив преход ще инвестира 1,3 млрд. евро в Стара Загора, Перник и Кюстендил” <https://www.mrrb.bg/bg/zam-ministur-ivanova-fondut-za-spravedliv-prehod-ste-investira-1-3-mlrd-evro-v-stara-zagora-pernik-i-kyustendil/> [последно отворено на 21.12.2022 г.]

на програмата са малките и средни предприятия, но са възможни инвестиции и в големи предприятия, ако това е добре обосновано в териториалните планове за справедлив преход, но само при две условия - ако това компенсира загуба на работни места или при инвестиции, допринасящи за намаляване на парниковите газове от дейности, обхваната от схемата на Съюза за търговия с емисии и при условие, че с това се запазват работни места.

По мнението на водещ експерт по климата²⁰, методът за разпределяне на средствата между отделните въглищни райони отчита ключовите предизвикателства и тяхното влияние при генериране на емисии от парникови газове, заетостта във въгледобива и индустриите с висока въглеродна интензивност, производството на торф и шисти. Като цяло нито една държава от ЕС не получава повече от 2 млрд евро, като са възможни известни корекции, които да осигурят по-голяма концентрация на средства в по-слабо развитите държави членки, ако се спази принципа за поне 6 евро на глава от населението в държавата членка и парите не са достатъчни. Например, за България от всички предвидени средства между 250 и 280 млн евро ще отидат за двата югозападни въглищни района Перник и Кюстендил и малко над 1 млрд евро в Стара Загора, където проблемите са най-дълбоки.

Но за да се случи това, ЕК иска от държавата България да се направи ясен план за дейностите по рекултивация, като се акцентира върху негативния опит от петнадесетте години членство на страната в ЕС досега. Нарушените терени в страната са около 400 кв.км, като държавата декларира фокусиране върху тяхната рекултивация и използването им за разполагане на ВЕИ технологии. Нещо, което обаче не се случва на практика. Подобна площ е достатъчна за генериране на количество енергия, която може да захрани три пъти нуждата на индустрията в страната. Само в Маришкия басейн тези терени са около 70 кв.км.

Едно сравнение с Гърция

Благодарение на първата програма на Фонда за справедлив преход (ФСП), приета на 16.06.2022 г. от Европейската комисия, Гърция разчита на инвестиции на обща стойност 1,63 млрд. евро за облекчаване на въздействието на прехода в областта на енергетиката и климата върху местната икономика и общество. Гръцкият план предвижда достъп до безвъзмездни средства в размер на

20 Из презентация на Георги Стефанов, климатичен експерт, по време на форума "Перник в преход, а сега накъде?" (21.10.2022) между 31 и 52 мин на записа <https://www.youtube.com/watch?v=L0pM163PnI8> [последно отворено на 21.12.2022 г.]

1,38 млрд. евро от ФСП.²¹ Планът осигурява подкрепа за декарбонизацията на най-засегнатите области от климатичните политики в страната, а именно Западна Македония, Мегалополис и съседните общини, както и постепенното спиране на електроцентралите на изкопаеми горива на островите в Егейско море и на остров Крит. Подкрепата на ФСП ще насърчи диверсификацията и модернизацията на икономиката, включително създаването на нови работни места и повишаването на квалификацията и преквалификацията на хората, засегнати от прехода.

Повече от половината от средствата подкрепят предприемачеството чрез финансиране на съществуващи и нови предприятия, на бизнес инфраструктура и на по-силни връзки между предприятията и научните изследвания и иновациите. Друга голяма част от средствата (20,4 % от общия размер) укрепват човешките ресурси и уменията на работната сила в засегнатите райони (повишаване на квалификацията и преквалификация) и насърчават заетостта. Подкрепата на ФСП е насочена и към енергийния преход, адаптирането на земеползването и кръговата икономика (модернизация на енергийните системи, засилване на собственото производство чрез енергийни общности, възобновяеми енергийни източници, електромобилност и системи за съхранение на енергия).

Две инициативи със стратегическо значение са част от гръцкия план:

„Зона за иновации“ в област Западна Македония с главен град Козани (център на възгледобивен регион), която да се грижи за развитието на инфраструктурата и действията за иновативно предприемачество;

„Хъб за биоикономика 360°“ в общините Мегалополис, Гортиния, Ойчалия и Триполи, имаща за цел да трансформира стопанската дейност в пълния спектър на веригата за създаване на стойност в областта на биоикономиката (селскостопанска и хранителна промишленост, кръгова и цифрова икономика).²²

21 ЕК.2022. Съобщение за медиите. Кохезионна политика на ЕС: 1,63 милиарда евро за справедлив климатичен и енергиен преход в Гърция. (16.06.2022)
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_3711 [последно отворено на 21.12.2022 г.]

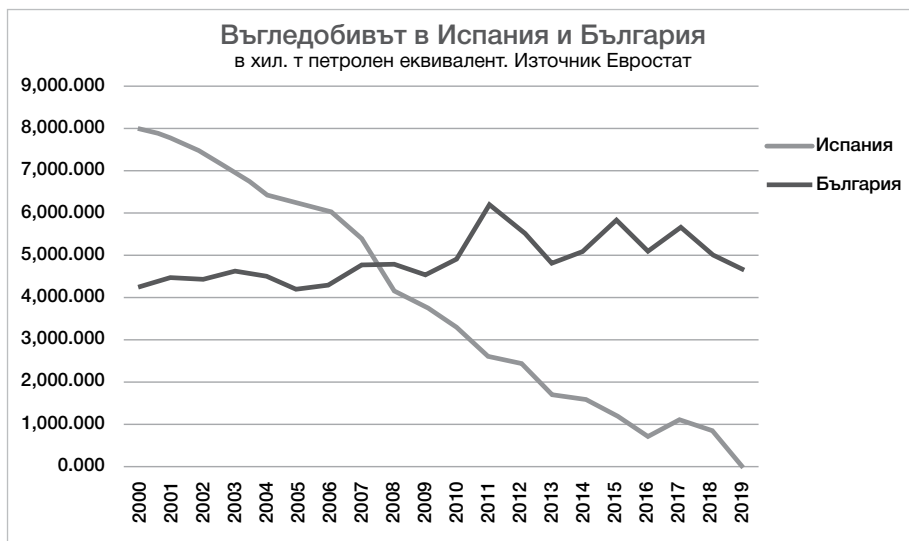
22 ЕК.2022. Съобщение за медиите. Кохезионна политика на ЕС: 1,63 милиарда евро за справедлив климатичен и енергиен преход в Гърция. (16.06.2022)
https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_22_3711 [последно отворено на 21.12.2022 г.]

Поуките от справедливия преход в Гърция са, че данните са от ключово значение: ТПСР трябва да се разработят въз основа на висококачествен, независим и обективен анализ на данни, за да се оценят адекватно предизвикателствата и възможностите за изпълнение на проекти за справедлив преход в (бивши) възгледобивни региони. Мониторингът и оценката също са важни и трябва да бъдат включени в ТПСР, като планът трябва да бъде наблюдаван и оценяван чрез смислени партньорства, които ангажират всички заинтересовани страни в открит, приобщаващ процес. Всички заинтересовани страни трябва да бъдат включени в процеса на прехода. Решаващо за успешния и справедлив енергиен преход е участието на засегнатите заинтересовани страни в процесите на планиране за справедлив енергиен преход, прозрачността на политическия ангажимент и изграждането на доверие в местната общност.

Справедливият преход в Испания

Успешният пример на Испания за изход от възглицата е показателен за ясна и категорична позиция за справедлив преход, каквато България още изгражда, най-малкото по линия на приемането на ТПСР. Според анализа на икономиста Димитър Събев, в началото на XXI век добивът на възглица в Испания е двойно по-висок от българския (претеглен според калоричността им). Към 2019 г. Испания вече изцяло е спряла възгледобива, а в България едва през последната година има по-смислени, макар и ожесточени дебати по темата²³.

23 Димитър Събев, Евромегдан 2021. "Повече от работни места", <https://evromegdan.bg/6161/%d0%bf%d0%be%d0%b2%d0%b5%d1%87%d0%b5-%d0%be%d1%82-%d1%80%d0%b0%d0%b1%d0%be%d1%82%d0%bd%d0%b8-%d0%bc%d0%b5%d1%81%d1%82%d0%b0> [последно отворено на 21.12.2022 г.]

Източник: Евростат²⁴

Накратко, през 2012 г. испанското правителство прекратява субсидиите за въгледобива от 1 милиард евро годишно. В провинция Астурия избухват улични сблъсъци между полицията и миньорите, десет хиляди работници и техни поддръжници маршируват към Мадрид. Правителството не отстъпва, но и протестиращите печелят (виж по-горе “възстановителната справедливост”). Приета е програмата „Справедлив преход“, според която част от миньорите са пенсионирани предсрочно при добри условия, за всички останали е осигурена друга заетост. Към днешната дата, въглищата в Испания са вече почти минало и страната, заедно с Португалия са лидери в Европа в производството на възобновяема енергия, като делът ѝ в енергийния микс на Иберийския полуостров ще расте от 48% през 2021 г. до 64% през 2025 г. и 79% през 2030²⁵.

24 Цитирана в Димитър Събев, 2021, Евромедан, “Повече от работни места”.

25 PV Magazine. Испания и Португалия ще бъдат водещи възобновяеми енергийни източници в Европа, казва Ристад. (01.11.2022)
<https://www.pv-magazine.com/2022/11/01/spain-portugal-to-lead-renewables-in-europe-says-rystad/> [последно отворено на 21.12.2022 г.]

Регионални и местни планове

Проект на териториален план за справедлив преход на област Стара Загора

За да се осъществи справедливият преход, трябва да се приемат и планове, т.н. териториални планове за справедлив преход (ТПСП), които да предвидят инициативи, мерки и дейности за осъществяването му. Проектът на ТПСП за област Стара Загора²⁶ подчертава, че стратегическата рамка на България съответства на целите, поставени от ЕС, като включва ключовите приоритети декарбонизация и неутрална по отношение на климата икономика, енергийна ефективност и ВЕИ, както и създаване на алтернативни работни места в трансформиращите се икономически сектори. За постигане на националните цели за декарбонизация до 2030 г. и 2050 г. България ще прилага политически мерки, разработени в съответствие с приоритетите и насоките на европейската политика в областта на енергетиката и климата.

Интегрираният план в областта на енергетиката и климата на Република България²⁷ (ИНПЕК) за периода 2021-2030 г. е основният документ, в който се определят целите и мерките за изпълнение на националната политика в областта на енергетиката и климата в контекста на правото на ЕС, както и принципите и приоритетите за развитие на енергийния сектор. Амбицията на ИНПЕК е повишена чрез ангажиментите, поети в компонента „Нисковъглеродна икономика“ на Плана за възстановяване и устойчивост на България²⁸ (ПВУ), одобрен през месец май 2022 г. ПВУ поставя по-амбициозни цели за декарбонизация, в т.ч. по отношение на използването на въглища в България.

В краткосрочен план в ПВУ се предвиждат годишни цели за намаляване на емисии от електроенергийния сектор (централи на въглища) за периода от 2022 г. до 2026 г. Тези годишни намаления до 2026 г. трябва да достигат общо 40% намаление на емисиите в сравнение с базовата 2019 г.. Такова бързо намаляване на емисиите изисква трансформация на производствени

26 Териториален план за справедлив преход на област Стара Загора 02082022_JTP_StaraZagora_BGf.pdf [последно отворено на 21.12.2022 г.]

27 Министерство на енергетиката. Интегриран план в областта на енергетиката и климата на Република България 2021 – 2030 г. https://www.me.government.bg/files/useruploads/files/national_energy_and_climate_plan_bulgaria_clear_22.02.20.pdf [последно отворено на 21.12.2022 г.]

28 <https://www.nextgeneration.bg/14> [последно отворено на 21.12.2022 г.]

процеси, както и съпътстваща адаптация на цялата икономика на страната. Този процес би довел до значително въздействие върху заетостта и работните места в засегнатите територии, и по-специално върху дейностите по добив и производство на енергия от въглища. Такива резки въздействия изискват допълнително финансиране, което да гарантира компенсации в съответствие с целите на Фонда за справедлив преход (ФСП).

В средносрочен план ПВУ се ангажира с установяване на правно обвързващ праг за емисиите от въглищните електроцентрали, като общото намаление на емисиите с 40 % се запише в закон и се създаде регулаторен механизъм за намаляване на емисиите. Тази цел трябва да бъде постигната до 2026 г., за да се гарантира, че в периода 2026-2030 г. експлоатацията на съществуващите въглищни електроцентрали ще бъде намалена в съответствие с постигнатия ангажимент. Изпълнението на това решение при липса на компенсиращи мерки до 2030 г. може да доведе до значително социално въздействие и намаляване на възможностите за заетост, с последици за регионалната икономика на засегнатите региони като този на Стара Загора.

В дългосрочен план, след 2030 г., ПВУ предвижда отказ от въглищата до 2038 г., като това да бъде потвърдено от Народното събрание на база на сценарии и препоръки, с широко участие на всички заинтересовани страни. Създадената през 2022 г. специална Комисия за енергиен преход към Консултативния съвет за европейската зелена сделка трябва да разработи пътна карта за климатична неутралност, както и различни сценарии за прехода, за да се улесни вземането на политическото решение.

ПВУ предвижда реформи и инвестиции, които да доведат до увеличаване поне три пъти на капацитета на ВЕИ в страната до 2026 г., подкрепено от нови системи за съхранение на енергия и подкрепа за пилотни проекти за зелен водород и биогаз. Планът предвижда инвестиции в размер на 1,7 млрд. евро в областта на възобновяемите енергийни източници, съхранението на електроенергия и капацитета на междусистемните връзки, както и над 1 млрд. евро за енергийно ефективно обновяване на сградния фонд. Основните мерки включват:

- увеличаване на капацитета на ВЕИ в България с поне 3500 MW допълнителни мощности, предимно от вятър и слънце, до 2026 г.
- създаване на национална инфраструктура за съхранение на електроенергия на мрежово ниво от 6000 MWh използваем енергиен капацитет. Съоръженията се състоят от батерии, инвертори,

трансформатори, силова електроника/интелигентни електронни устройства и автоматизация на управлението,

- подкрепа за въвеждането на пилотни проекти за производство на зелен водород и биогаз, включително инсталирането на най-малко 55 MW електролизери и съоръжения за биогаз с мощност най-малко 9 MW,
- подкрепа за най-малко 10 000 домакинства за закупуване на нови „най-добри в класа си“ слънчеви системи за битова гореща вода и фотоволтаични системи с мощност до 10 kWp, за да се увеличи дялът на възобновяемата енергия в крайното потребление на енергия от домакинствата,
- подкрепа за дигитализация и увеличаване на капацитета на електропреносната мрежа за интегриране на до 4500 MW нови мощности от ВЕИ, като същевременно се увеличи капацитетът на междусистемните връзки с 1200 MW.

Според проекта на ТПСГ, Област Стара Загора е определена като най-засегната от прехода, с четири ТЕЦ и въглищни мини, разположени на територията на областта. По отношение на потенциално засегнатите работни места областта също се очертава като най-засегната. През 2020 г. работната ръка в енергийни/добивните предприятия е разпределена по области: Стара Загора - 8,2 хил. души; Хасково - 1,5 хил. души; Сливен - 0,9 хил. души; Ямбол - 0,6 хил. души; други - 0,1 хил. души. Сред общините с най-голям принос с работна ръка са Стара Загора 4400 души, Раднево - 2500 души и Гълъбово с 1400 души.

План за интегрирано развитие на община Гълъбово

Когато разглеждаме стратегическите насоки за развитие и справедлив преход в региона, трябва да отбележим и местния инструмент за планиране - Плана за интегрирано развитие на община Гълъбово ПИРО Гълъбово²⁹. Според него, визията на общината е “Община Гълъбово – по- доброто място за живеене с чист въздух с подобрена инфраструктура и съвременна визия, изградена върху устойчив бизнес и инвестиции, пълноценна социална и професионална реализация на човешкия потенциал в съчетание със съхранено природно и културно-историческо наследство”. Според SWOT анализа в ПИРО, трите слаби страни с най-голяма тежест са “трайната тенденция към намаляване броя на

29 Община Гълъбово. План за интегрирано развитие на община Гълъбово 2021-2027. <https://www.galabovo.org/> ПИРО [последно отворено на 21.12.2022 г.]

населението на община Гълъбово”, “миграция на млади хора към други региони на страната и чужбина” и “влошено качество на атмосферния въздух”. Сред възможностите в SWOT анализа, макар и не на предно място, са посочени “потенциалът за използване на слънчевата енергия в качеството ѝ на възобновим източник на енергия” и “потенциалът за използване на енергия от ВЕИ”.

Планът предвижда по Приоритет 2.4. Подкрепа за устойчиви качествени работни места и подобряване достъпа до заетост, мярка 2.4.1. Провеждане на активна общинска политика насочена към придобиване на професионална квалификация и преквалификация към професии от местно значение. Тази мярка ориентира изпълнение на дейности по насърчаване на заетостта, стажове, обучения и активизиране на безработни и неактивни младежи, подкрепа на обучението за заети лица и преквалификация съобразно регионалните и местните потребности от квалификация на работната сила, обучение за придобиване на ключови умения и квалификация от безработни лица и повишаване на тяхната пригодност за заетост, насърчаване на участие на жените на пазара на труда, по-добър баланс между професионалния и личния живот, включително достъп до грижи за деца, адаптиране на работната среда за справяне с рисковете за здравето, адаптиране на работодателите и работниците с промените на възрастта.

Примери за налични възможности и проекти в региона

Проектът “Преквалификация на работници от въгледобивната промишленост за сектора на възобновяемата енергия”³⁰, е добър пример за изследване на възможностите за преквалификация и алтернативна заетост за работниците от въглищната индустрия, проведено в Гърция, Германия, Австрия, Румъния, България (представявана от АРИП-Стара Загора) и Полша. Според него, се очаква декарбонизацията в ЕС да доведе до загуба на около 76 000 работни места във въглищни мини и заводи до 2025 г. (и до 154 000 до 2030 г., което представлява около 81% от общата работна сила в ЕС във въглищната индустрия (190 хиляди). В същото време нарастването на работните места в сектора на възобновяемите енергийни източници (ВЕИ) вече се случва и се

30 АРИП - Стара Загора. Среща на RES-SKILL консорциума в Стара Загора. (21.10.2022 г.) <https://szeda.eu/bg/projects/res-skill/%D1%81%D1%80%D0%B5%D1%89%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-res-skill-%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%81%D0%BE%D1%80%D1%86%D0%B8%D1%83%D0%BC%D0%B0-%D0%B2-%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B0-%D0%B7%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%B0.html>

очаква да продължи и е вероятно да продължи да расте³¹. Благодарение на набора от умения, които притежават, работниците във въглищната индустрия са идеално подготвени за покриване на незаети позиции във ВЕИ сектора. Уменията на работниците като боравене с ръчни и сложни технологии са търсени в слънчевата фотоволтаична и вятърната промишленост, като са особено приложими към професиите, свързани с инсталиране и поддръжка на фотоволтаични инсталации и вятърни паркове (напр. техник на вятърни турбини). По този начин работниците във въглищната промишленост могат да избегнат продължителното обучение (до 2 години), предлагано в момента от съществуващите курсове за професионално образование и обучение, като преминават само кратък курс или обучение на работното място.

Възможност за въвличането на млади хора в справедливия преход предоставя програмата EUTeens4Green, финансирана от ЕС, която има за цел да насърчи участието на младите хора в устойчив и зелен преход в регионите на Европейския справедлив преход. Програмата предлага безвъзмездни средства до 10 000 евро за младежи, групи от младежи на възраст 15-24 години или асоциации, които ще управляват проекти за включване на младежки общност в зеления преход в територии, обхванати от Фонда за справедлив преход и една добра възможност за включване на младежите от региона на Стара Загора.

Изводи от анализа на правни и стратегически документи

Въз основа на анализа на правни и стратегически документи на международно, национално и местно ниво, можем да заключим следното:

1.1. Има глобални и регионални (на ниво ЕС) тенденции за амбициозни и устойчиви политики и финансиране на прехода към нисковъглеродна икономика и климатична неутралност (“Подготвени за цел 55”, Европейския закон за климата до 2050 г.), които са от една страна, необратими и от друга, пряко приложими в възледобивните региони.

1.2. Има реални възможности чрез териториалните планове за справедлив преход и други свързани програми като НПВУ, Програма “Развитие на регионите” 2021-2027, които трябва да се използват, имайки предвид и препоръката на ЕСП.

31 <https://res-skill.eu/>

1.3. Необходима е активната роля на местните заинтересовани страни (напр. местни предприятия и общините в региона) чрез конкретни планове (напр. ПИРО на общините) и проекти да осъществят прехода, като се достигне до възможно най-голям брой засегнати лица (работници, предприемачи).

1.4. Териториалните планове за справедлив преход трябва да отразяват и местния контекст, потенциал и нужди, за да се осигури успешното им изпълнение. Създаването на регионален механизъм за партньорство чрез създаването на Областна комисия по Справедлив преход (ОКСП) за област Стара Загора може да послужи като инструмент за контекстуализация на прехода, като улесни прилагането на подхода „отдолу-нагоре“, като предложи конкретни мерки, инициативи и инвестиции в съответствие с нуждите на областта и общините и ангажираността на местните заинтересовани страни и потенциални партньорства.

Относими изводи и препоръки на Европейската сметна палата

В допълнение към изводите от изследването на казуса с ТЕЦ “Брикел”, нека припомним някои важни наблюдения и препоръки за социално-икономическия и енергийния преход в седем избрани региона³² на ЕС, представени в доклад на Европейската сметна палата³³ (ЕСП). Докладът разглежда подкрепата от ЕС през 2014—2020 г. и действителния ѝ принос в регионите, където се наблюдава спад във въгледобивната промишленост. ЕСП заключава, че подкрепата от ЕС за въгледобивните региони е имала недостатъчна насоченост и въздействие върху създаването на работни места и върху енергийния преход.

Според доклада на ЕСП, ситуацията на пазара на труда в повечето региони от извадката като цяло е положителна, което е намалило риска съкратените от въгледобивния сектор работници да останат безработни (точки 26—32 от доклада). Избраните въгледобивни региони са използвали средствата от ЕС по различни начини с оглед справянето със собствени си конкретни нужди, но със слаб акцент върху социално-икономическия и енергийния преход. ЕСП отбелязва, че повечето региони са създали стратегиите си за прехода към

32 Моравия- Силезия (Чехия), Лаузиц (Германия), Астурия (Испания), Паленсия и Леон (Испания), Силезия (Полша), Малополша (Полша)

33 Европейска Сметна Палата. 2022. Специален доклад. Подкрепа от ЕС за въгледобивните региони Ограничен фокус върху социално- икономическия и енергийния преход. https://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/SR22_22/SR_coal_regions_BG.pdf [последно отворено на 21.12.2022 г.]

края на периода 2014—2020 г. ЕСП установява също така, че броят работни места, създадени в тези региони директно посредством инвестиции по линия на ЕФРР, е бил относително малък.

ЕСП открива предизвикателства за държавите членки при използването на наличното финансиране за подкрепа на ефективния преход в рамките на установения график. Те пораждаат риск средствата, предназначени за облекчаване на социално-икономическите разходи и разходите за околна среда, свързани с прехода, да бъдат изразходвани без преходът действително да се осъществи. Този риск е нараснал с нашествието на Русия в Украйна през 2022 г. (точки 44—48).

ЕСП препоръчва да провери дали Фондът за справедлив преход се използва ефективно и ефикасно за подпомагане на социално-икономическия преход на възгледобивните региони и на регионите с висок въглероден интензитет. При одобряването на ТПСР и измененията към тях и при извършването на мониторинг и докладване относно изпълнението им, Комисията следва да провери дали държавите членки:

- а) са посочили планираните мерки и графика за преход към източници, различни от въглища, и за преобразуване на дейностите с висок въглероден интензитет в съответствие с целите на ЕС в областта на климата;
- б) са гарантирали, че планираните средства не надвишават установените финансови нужди в съответствие със скоростта на прехода; и
- в) са осигурили допълняемост и координация между различните източници на финансиране на ЕС и на национално равнище.

Въглища с внезапен край: Случаят с ТЕЦ “Брикел”

В средата на 2022 г., покрай драмите около свалянето на правителството на Кирил Петков, един местен проблем предизвика национални реакции. Затварянето на ТЕЦ “Брикел” поради проблеми с екологичните норми за работа показва колко сложен е баланса между целите на зелената сделка и социалната справедливост. Но този национален въпрос има своите тежки локални измерения за жителите на община Гълъбово, които освен потенциална

загуба на работни места от години са изправени и пред тежката дилема дали да продължават да живеят в изключително замърсена околна среда.

Предистория на конфликта в Гълъбово

Всичко започва през лятото на 2019 г. В началото на септември в ТЕЦ „Брикел“ са открити бали със слама върху транспортната лента, която подава гориво. След внезапна проверка РИОСВ налага забрана за работа - принудително спиране. От дружеството се оправдават, че са имали предварително разрешение за използване на биомаса за гориво, издадено от РИОСВ. Жителите на Гълъбово редовно протестират заради мръсния въздух в града, причинен от ТЕЦ „Брикел“. Инспекторите издават акт за спиране на котли № 1, 2, 3, 4, 5 и 6 на горивната инсталация за производство на топлинна енергия. Малко след това обаче РИОСВ-Стара Загора съобщава, че прекратява заповедта си за спиране на мощностите³⁴.

В началото на февруари 2020 г. под ръководството на Районната прокуратура във Варна започват процесуално-следствени действия в офиси на „Брикел“ ЕАД и „Траш юнивърс“ ЕООД в град Гълъбово. Площадката на ТЕЦ-а е била отдадена под наем на фирмата „Траш Юнивърс“, която е свързана с „Траш екопак“. Последната притежава разрешително от регионалната инспекция в Стара Загора за съхранение и преработване на отпадъци, не само на площадката на „Брикел“, но и на „Топлофикация-Сливен“. Отпадъците са текстилни, стъклени и дървени и е трябвало да бъдат доставени на площадката на „Траш юнивърс“ ЕООД в град Гълъбово и изгорени в пещите на ТЕЦ „Брикел“. Внесени са от Италия в контейнери през пристанище Варна от началото на октомври 2019 г. Част от контейнерите са натоварени на кораб и върнати обратно на изпращача – „Дентиче пантелоне“ от град Салерно³⁵.

При всеки случай на намеса на държавни контролни органи в дейността на ТЕЦ „Брикел“, дружеството декларира готовност за протестни действия на служителите му. Такава информация например се появява на 21.09.2019 г.,

34 БТВ. Принудително спиране. Нарушава ли екологични норми ТЕЦ „Брикел“? (10.09.2019) <https://btvnovinite.bg/predavania/tazi-sutrin/prinuditelno-spirane-narushava-li-ekologichnite-normi-tec-brikel.html> [последно отворено на 21.12.2022 г.]

35 Булевард България. Прокуратурата влезе в ТЕЦ „Брикел“ заради боклука от Италия. (05.02.2020 г.) <https://boulevardbulgaria.bg/articles/prokuraturata-vleze-v-tets-brikel-zaradi-bokluka-ot-italiya> [последно отворено на 21.12.2022 г.]

дни след издадената забрана за работа заради балите със слама. Тогава е обявено, че броят на служителите е 1400. Като цяло точния брой на заетите в предприятието и въобще във въглищния Маришки район е обвито в мъгла, като се спрят числа между 11 и 16 хил.³⁶.

Десет дни по-рано на 11.09.2019 г. е проведена среща между ръководството на дружеството и граждани на община Гълъбово по инициатива на кмета на общината Николай Тонев. Тогава става ясно, че от края на юли до 21 август 2019 г. в ТЕЦ „Брикел“ експериментално са изгорени 17 000 тона неопасни битови отпадъци, обозначени като RDF. За тази дейност топлоцентралата има издадено комплексно разрешително от Министерството на околната среда и водите за изгаряне на общо 500 000 тона. Представители на природозащитни организации изразяват мнение, че намеренията за изграждане на инсинератори е отживелица, защото в Европа са се убедили, че тези съоръжения също вредят сериозно на околната среда, а изгаряните в ТЕЦ „Брикел“ отпадъци са с неясно съдържание и няма гаранции, че не са опасни.

„За мен не е нормално всеки ден от сградата на „Брикел“ да се носи прах и да ми се повръща от миризми, когато минавам край предприятието“, казва Стойка Колева от село Обручище като представител на протестиращите. „Ние не сме експериментални зайчета и искаме този геноцид да спре“, допълва Стефан Николов от протестиращите, който е общински съветник от ГЕРБ. Николов заявява, че ще застане до съгражданите си, когато поискат оставката на енергийния министър заради запрашаването на Гълъбово.

За компромисно решение и спиране на протестите призовава тогава кметът на Гълъбово Николай Тонев. „Всички знаем, че в нашата община се произвежда 40% от електроенергията на България и няма как въздухът в Гълъбово да е чист колкото въздуха в Боровец“, посочва той. Според Тонев най-разумно е в Гълъбово да се изгради модерен инсинератор от пето поколение и този завод за преработване на отпадъци окончателно да реши проблема с боклука и запрашаването на града. Изграждането му ще струва около 180 милиона евро, които общината търси начин да осигури³⁷.

36 Novini.bg. Работници от ТЕЦ „Брикел“ заплашват с протести. (21.09.2019 г.) <https://novini.bg/bylgariya/ikonomika/558593> [последно отворено на 21.12.2022 г.]

37 Divident.eu. ТЕЦ „Брикел“ изгорил експериментално 17 000 тона битови отпадъци през август. (11.09.2019 г.) <https://divident.eu/267/tec-brikel-izgoril-eksperimentalno-17-000-tona-bitovi-otpaduci-prez-avgust/> [последно отворено на 21.12.2022 г.]

Три години след първия по-сериозен инцидент с “Брикел” общинският съветник от ГЕРБ в Гълъбово Стефан Николов вече е сред гражданските активисти, които организират протестите през септември 2022 г., като част от новосформираното национално обединение за чист въздух “Дишай България”. Проблемите с мръсния въздух се задълбочават и протестите от местни вече се превръщат в национални като поставят на дневен ред значими въпроси, касаещи и зеления преход в България. Самото обединение “Дишай България” се сформира през юни 2022 г., като негови учредители са десет местни граждански организации, които се борят с идентичен проблем - замърсяването на въздуха^{38 39}.

Социален и икономически контекст на ситуацията в община Гълъбово

Екологичните проблеми в района на Гълъбово не са от вчера. Периодът през 60-те години на ХХ век се счита за върхов в развитието на общината, тогава населението ѝ е над 23 000 души. През 1962 г. там започва да работи ТЕЦ “Марица Изток”, първата енергийна мощност в Маришкия възлищен басейн, което за времето си изглежда като върхова технология, заради което стилизирано изображение на комбината попада на серия банкноти от 20 лева⁴⁰

38 БНР. Учредиха национално обединение за чист въздух „Дишай, България“. (18.06.2022 г.)
<https://bnr.bg/varna/post/101664223/uchrediha-nacionalno-obedinenie-za-chist-vazduh-dishai-balgaria> [последно отворено на 21.12.2022 г.]

39 Показателен пример за отложеното действие на вредните последици от замърсяването на въздуха и природата е докладван през 2020 г. от Лозана, Швейцария. Там, в периода между 1958 и 2005 г., функционира фабрика за изгаряне на RDF отпадъци. Въпреки поставените филтри, за периода на действие на инсинератора се натрупват много по-високи от допустимите концентрации на диоксини в почвата, а оттам и в организма на местните жители. Проблемът е открит петнадесет години след спирането на инсталацията. Световната здравна организация отбелязва, че кратко излагане на човек на силни концентрации на диоксин може да причини увреждане на кожата и да повлияе на функционирането на черния дроб. Дълготрайно излагане е свързано с увреждане на имунната система, на развитието на нервната и ендокринната система и на репродуктивните функции. При животните хроничното излагане на диоксини води до няколко вида рак.

40 БНБ. 2022. Каталог банкноти.
https://www.bnb.bg/bnbweb/groups/public/documents/bnb_publication/pub_np_catalogues_notes_bg.pdf [последно отворено на 21.12.2022 г.]

от годината на пускане на предприятието. Поради естеството на лигнитните въглища в района в следващите десетилетия става ясно, че екологичните проблеми се задълбочават. Това рефлектира и върху броя на населението в общината, което към средата на 80-те години на миналия век е малко над 20 000 души, но при преброяването през 2021 г. вече то достига едва 11 000 души.

В рамките на шест десетилетия, в които ТЕЦ “Брикел” работи, населението в община Гълъбово се стопява наполовина. На този фон средните заплати в общината продължават да бъдат доста примамливи, например през 2020 г. средната брутна заплата е 1830 лв., като се наблюдава ръст от 20% за период от пет години назад от 2016 г. Това заплащане е над средното за страната и към момента на писане на този доклад през есента на 2022 г. и доста над средните стойности за област Стара Загора. Очевидно доброто заплащане не задържа хората в града и района, вероятно основната причина е влошеното качество на живот поради екологичните проблеми. Към това може да се прибави и лошата транспортна свързаност между общинския и областния център, както и практическата липса на железопътен транспорт за пътнически превози. Все повече се използва сухопътен транспорт за превоз на работници към предприятията в общината, а поради текучеството на кадри и те се превозват ежедневно и все по-отдалеч.

Актуални данни за вредните емисии, изпускани в атмосферния въздух биха подкрепили подобно твърдение. Такива има за 2019 г., която се приема за базова при стратегията за зеления преход в ЕС. Данните са от годишния доклад на ИПИ Регионални профили, респективно те са по административни области. За област Стара Загора тогава за отчетени 3655 тона на кв.км., което е наистина стряскащо, на фона на съседните области Хасково (62 тона на кв.км.) и Пловдив (162 тона на кв.км.). Дори и в областите Перник и Кюстендил, където също има въглищна индустрия, но вредните емисии са много по-малко, съответно 108 тона на кв.км и 670 тона на кв.км. За сравнение в индустриалното сърце на страната София-град вредните емисии са 1074 тона на кв.км, а в област Смолян те са само 3 тона на кв.км за базовата 2019 година⁴¹.

Изостряне на фактическата обстановка около работата на топлоцентралите в Маришкия басейн се наблюдава през пролетта на 2022 г. Тогава вече се усеща напрежението в обществото заради енергийната криза, високите цени на тока за бизнеса и започналата война в Украйна, което води до

41 НСИ Преброявания- <https://census2021.bg> , ИПИ Регионални профили: <https://www.regionalprofiles.bg/bg/> [последно отворено на 21.12.2022 г.]

дългосрочна несигурност в енергийния сектор. Започват да ваят оплаквания от страна на граждани на Димитровград за високи стойности на вредни емисии във въздуха на града. На 21 април 2022 г. Регионалната инспекция по околната среда и водите – Хасково спира дейността на ТЕЦ „Марица 3“ АД в Димитровград заради системни нарушения на нормите за качество на въздуха. Решението е взето след поредица от нарушения на Закона за опазване на околната среда и неспазване на условия в комплексното разрешително на предприятието, за които са съставени редица административни актове и наказателни постановления през предходните месеци.⁴²

В седмицата след затварянето на предприятието се появяват информации в пресата, че ТЕЦ „Марица 3“ не работи, но Димитровград пак е обгазен. След поредица от протести на работниците в предприятието забраната за работа е отменена от РИОСВ-Хасково. На следващия ден 12 май 2022 г. Борислав Сандов, министър на МОСВ обявява, че това решение е взето под натиск и то няма да бъде приведено в действие⁴³. Развоят на събитията води и до разглеждане на казуса на заседание на Енергийната комисия в НС, която на 18 май 2022 г. изслушва двете страни в конфликта и препоръчва да се намери компромисно решение на така създалата се ситуация⁴⁴.

През следващите седмици напрежението в района остава, като междуременно е сформирано и националното обединение “Дишай България”, в което като учредители се включват представители на гражданските екологични групи от Гълъбово и Димитровград. На 17 юли 2022 г. министър Сандов прави внезапна проверка в ТЕЦ “Брикел”, която предизвиква голям медиен отзвук. Това от своя страна води и до масирана проверка два дни по-късно от страна на всички заинтересовани контролни органи в присъствието на премиера в оставка Кирил Петков. Те се натъкват на обезпокоителни факти - нивото на

42 Profit.bg. Заради системно замърсяване: Спряха работата на ТЕЦ Марица 3. (21.04.2022 г.)
<https://profit.bg/bulgariya/zaradi-sistemno-zamarsyavane-spryaha-rabotata-na-tets-maritsa-3/> [последно отворено на 21.12.2022 г.]

43 Mediapool.bg. Осъждане от ЕС заради мръсен въздух, заплахи, протести: ТЕЦ „Марица 3“ остава спряна. (12.05.2022 г.)
<https://www.mediapool.bg/osazhdane-ot-es-zaradi-mrasen-vazduh-zaplahi-protesti-tets-maritsa-3-ostava-spryana-news335517.html> [последно отворено на 21.12.2022 г.]

44 Народно събрание. Стенограма от заседание на Комисията по енергетика от 18.05.2022 г. <https://www.parliament.bg/bg/parliamentarycommittees/2951/steno/6827> [последно отворено на 21.12.2022 г.]

отчетения серен диоксид е 5600 милиграма на кубичен метър, което според проверяващите екипи на място е над 15 пъти по-високо от нормите. Стойността на измерените фини прахови частици е 1367 мкг/м³ при норма 50 мкг/м³ за този вид обекти - превишение от почти 28 пъти⁴⁵.

На 22 юли 2022 г. изпълнителният директор на ТЕЦ “Брикел” Янилин Павлов обявява в интервю от ефира на БТВ, че ако контролните органи забранят работата на дружеството, няколко града ще останат без отопление – Гълъбово, Сливен, Бобов дол, Русе и Перник. Той обявява, че е изпратил писма до ръководителите на топлоцентрали в тези градове, с което ги предупреждава, че вероятно ще бъдат спрени доставките на обогатено гориво. Янилин Павлов анонсира и предстоящо закупуване на акции на дружеството от американска компания, без да дава допълнителни подробности. Отново не става ясно кой е фактическият собственик на предприятието, въпреки изричните въпроси за това на водещата Цветанка Ризова. Месеци по-късно все още подобна сделка не се е осъществила⁴⁶. В същия ден, 22.07.2022 г., са публикувани изявления от изпълнителните директори на ТЕЦ-овете в Перник, Русе и Сливен в различни медии, в които те предупреждават, че ако “Брикел” затвори, гражданите на тези градове ще останат на тъмно и студено през предстоящата зима⁴⁷.

В следващите няколко седмици напрежението спада, но в началото на месец септември отново се покачва, вече заради планиран протест и контрапротест в Гълъбово на 13 септември 2022, повод за който е системното замърсяване на въздуха от страна на ТЕЦ “Брикел”, както и отново появилите се сигнали за мръсен въздух в Димитровград. В деня на протестите министрите на енергетиката Росен Христов и на околната среда и водите Росица Карамфилова дават брифинг, свързан със замърсяването на въздуха в Димитровград. Те предупреждават,

45 Dnes.bg. Петков на проверка в ТЕЦ „Брикел“, установи обезпокоителни факти. (19.07.2022 г.)

<https://www.dnes.bg/politika/2022/07/19/petkov-na-proverka-v-tec-brikel-ustanovi-obezpokoitelni-fakti.537464> [последно отворено на 21.12.2022 г.]

46 БТВ. Янилин Павлов: „Брикел“ сключи договор за продажба на акции на американска компания. (22.07.2022 г.)

<https://www.btv.bg/shows/lice-v-lice/videos/janilin-pavlov-brikel-skljuchi-dogovor-za-prodazhba-na-akcii-na-amerikanska-kompanija.html> [последно отворено на 21.12.2022 г.]

47 Standartnews.com Без обогатено енергийно гориво от Брикел, Сливен остава на студено! (22.07.2022 г.) <https://www.standartnews.com/balgariya-obshtestvo/bez-obogateno-energiyno-gorivo-ot-brikel-sliven-ostava-na-studeno-498911.html> [последно отворено на 21.12.2022 г.]

че има опасност България да затвори всичките си въглищни централи, които съставляват 30% от енергийните ни система, а десетки хиляди души да загубят работата си, ако някои от мощностите продължават да превишават нормите за серен диоксид. В този момент ТЕЦ “Марица 3” в Димитровград отново е спряно временно, за да приведе дейността си в екологичните норми, а напрежението около ТЕЦ “Брикел” се покачва, в което някои медии виждат и предизборни цели на определени политически партии. Месец по-рано в началото на август по инициатива на работниците в ТЕЦ “Брикел” е проведена среща със Стефан Янев, лидер на ПП “Български възход”. На нея той който посочва, че по време на мандата му като служебен премиер е станало ясно, че хоризонтът за работа на въглищните централи е 2036-2038 година и декларира, че е от съществена важност България да има енергопроизводство, което използва собствени български ресурси, каквито са въглищата⁴⁸.

Напрежението около дейността на въглищните централи в Маришкия басейн вероятно ще продължи и занапред. Това се разбра и от срещата на представители на “Дишай България” с медии, която се състоя на 11 ноември 2022 г. в София. На нея бяха представени различни проблеми и поставени осем основни искания за подобряване качеството на въздуха в България, записани в декларация, която е изпратена до институциите с настояване за по-ефикасни мерки. Сред исканията е осигуряването на качествен контрол върху работата на индустриалните инсталации, замърсяващи въздуха и издаването на разрешителни за нови производства, както и необходимостта от осъществяване на контрол денонощно, включително и през почивните дни⁴⁹.

Намирането на баланс между прилагането на зелената сделка и търсенето на социална справедливост в места като община Гълъбово е трудна задача, особено когато в района има отчетлива демографска криза, липса на алтернативни работни позиции извън въгледобива и отсъствие на умения за предприемачество и иновации. Данните на ИПИ за пазара на труда в община Гълъбово за 2020 г. недвусмислено подкрепят подобно твърдение

48 Standartnews.com. Стефан Янев в Брикел: Българските ТЕЦ-ове да не се използват с политически и пропагандни цели! (10.08.2022 г.) <https://www.standartnews.com/balgariya-politika/stefan-yanev-v-brikel-blgarskite-tets-ove-da-ne-se-izpolzvat-s-politicheski-i-propagandni-tseli-500549.html> [последно отворено на 21.12.2022 г.]

49 БТА. Осем искания за по-чист въздух отправят от „Дишай, България“. (10.11.2022 г.) <https://bta.bg/bg/news/357814-osem-iskaniya-za-po-chist-vazduh-otpravyat-ot-dishay-balgariya> [последно отворено на 21.12.2022 г.]

- дял на заетите в публичния сектор 42%, брой безработни за едно свободно работно място 45, дял на висшестите 9%, дял на хората с основно и по-ниско образование и неграмотни 36,5 %⁵⁰.

Заинтересовани страни в рамките на дебата

Затварянето на големи, структуроопределящи за региона, предприятия в миналото, а и през последните години в рамките на прехода към нисковъглеродна икономика, е съпроводено от традиционни проблеми не само в България. В примера със затварянето на топлоелектрическите централи на торф в Ирландия, проблемите с прехода са описани като свързаността на торфената индустрия с историята, културата, и идентичността на региона; проблемите с програмите за обучение; (липсата на) комуникация и участие при вземането на решения за закриване на торфената индустрия; загуба на работа, разселване, компенсации, гаранции; възприятията на справедливия преход; и дългосрочното бъдеще на общността⁵¹.

От едната страна на дебата за справедливия преход в България са засегнатите работници и синдикатите, които ги представляват, собствениците на тези предприятия и на заетите в бизнесите по веригата на доставки. От другата страна са представители на гражданското общество като екологични и други НПО и местни общности, които защитават правото на чиста околна среда, здраве и живот. Народното събрание, централната и местна администрация трябва да приемат съответните правни и стратегически актове (законали, наредби, стратегии) и да гарантират върховенството на закона при изпълнение на тези актове. Разбира се, в процеса на приемане и изпълнение на тези актове, трябва да се постигне социална справедливост и равнопоставеност, за да се чуят всички гледни точки и аргументи. Това е т.н. "процедурна справедливост" на справедливия преход.

Пример как могат да се включват заинтересованите страни в дебат, свързан с прехода е срещата, организирана на 29 март 2022 г. за обсъждане преодоляването на системния проблем с топлоснабдяването в Перник и

50 ИПИ. 265 истории за икономика. <https://265obshtini.bg/> [последно отворено на 21.12.2022 г.]

51 Aparajita Banerjee и Geertje Schuitema. 2022. Колко справедливи са плановете за преход? Възприятия за декарбонизация и нисковъглеродни енергийни преходи сред работници в торфената промишленост в Ирландия, в *Energy Research & Social Science*, Volume 88, June 2022, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2214629622001207> [последно отворено на 21.12.2022 г.]

възможността за въвеждане на съвременни слънчеви топлофикационни решения, които са екологични и устойчиви и да предпазят градовете в България от замърсяването на въздуха⁵². На срещата присъстват представители на местната власт в Община Перник, Топлофикация Перник АД, Министерство на енергетиката, Министерството на околната среда и водите, КЕВР, Омбудсмана на Република България, депутати и представители на неправителствените организации “Институт за нулево енергийни сгради”, “Грийнпийс България” и “За Земята”.

Участниците в срещата се обединяват около мнението, че трансформирането на енергийната система с цел намаляване на горенето на изкопаеми и други горива е от съществено значение и с неотложен характер, предвид критичната ситуация в началото на военните действия на Русия в Украйна. Според тях, по този начин ще се гарантира решаването на големи ресурсни, екологични и икономически проблеми, пред които България се изправя с все по-голяма сила; ще се повиши енергийната ефективност; ще се подобрят екологичните показатели на енергетиката; ще се открият нови работни места и ще се създадат по-големи възможности за развитие на бизнеса.

Дебатът за бъдещето на ТЕЦ “Брикел”, който избрахме като казус за изследване на процеса на енергийния преход в България, не се води системно, като проблемите започват още от липсата на комуникация на последствията за хората и бизнеса в града и региона, както и на алтернативите, които се предлагат. В своето становище по предложените ТПСП на Стара Загора, Кюстендил и Перник⁵³, КНСБ подчертава точно “липсата на цялостен подход и мерки за системното развитие” и “практическата липса на обществено обсъждане преди приемането на крайния вариант на Националния план за възстановяване и устойчивост”.

Интервютата с хора, които на 13 септември 2022 г. излязоха на протест и контрапротест заради замърсяването от ТЕЦ “Брикел” в Гълъбово демонстрират

52 Организирана по инициатива на депутата от Перник от “Демократична България” и “Зелено движение” Зорница Стратиева. <https://www.facebook.com/StratievaZori/posts/pfbid027K7pEi519MppcYmf82jsn2VgqT45aqNW29EwBVeM16Hm8uUrS735x7wYM2MBQpFol> [последно отворено на 21.12.2022 г.]

53 КНСБ. Становище по предложените Териториални планове за справедлив преход на Стара Загора, Кюстендил и Перник. (17.08.2022 г.) <https://knsb-bg.org/index.php/2022/08/17/stanovisthe-na-knsb-po-predlozhenite-teritorialni-planove-za-spravedliv-prehod-na-stara-zagora-kyustendil-i-pernik> [последно отворено на 21.12.2022 г.]

разнобоя на мнения по темата в обществото. Повечето от протестиращите се обявяват за “модернизация или ликвидация”. Но изглежда поне част от тях нямат очаквания за пълна трансформация и не са против въгледобива и работата на ТЕЦ-овете по принцип: “стига да отговарят на нормите, да не замърсяват околната среда и да не пречат на здравето, защото не”⁵⁴, както и не вярват, че след 10-15 години работата на ТЕЦ-а ще спре⁵⁵.

Според местните жители, ако има инвестиции да се направят нови турбини и сероочистваща инсталация, ще бъде решение, за да работи централата⁵⁶. Разбирането им за хода на промяната, че тя трябва да е постепенна: “Няма как изцяло да се стигне до края на въглищата, защото може първо да се модернизира, работните места да се запазят и да има чист въздух за всички, които са тук”⁵⁷.

Местните хора все още трудно си представят алтернативите за въгледобива и производството на енергия от въглища. По мнение на протестираща, ако централата спре, ще се измисли някаква алтернатива, въпреки, че в района около “Брикел” други алтернативи за хората няма - “то се вижда, ТЕЦ-овете, рудниците - това е”⁵⁸. И все пак, дори и след време централите изцяло да спрат, ще се намери начин как хората да се справят, по мнение на друг участник в протеста⁵⁹. Според него, за местните конкретна обща алтернатива извън ТЕЦ-овете няма: “Всеки се спасява на някъде от Гълъбово, каква алтернатива?”. По думите му, голяма част от работещите в “Брикел” не са местни и призовава “да си намерят препитание кой откъдето е”.

Здравните последици от замърсяването на въздуха от ТЕЦ “Брикел” засягат много хора и са причина за изостряне на конфликта и на нетърпимостта към съществуващата ситуация. , “Доста болни хора има, особено от онкологични

54 Аудиоинтервю номер 870742 с участничка в протест срещу замърсяването от ТЕЦ “Брикел” на 13.09.2022 г.

55 Интервю номер 180345

56 Видеоинтервю номер 175914 с участник в протест срещу замърсяването от ТЕЦ “Брикел” на 13.09.2022 г.

57 Аудиоинтервю номер 870740 с участничка в протест срещу замърсяването от ТЕЦ “Брикел” на 13.09.2022 г.

58 Аудиоинтервю номер 870740 с участничка в протест срещу замърсяването от ТЕЦ “Брикел” на 13.09.2022 г.

59 Аудиоинтервю номер 870741 с участник в протест срещу замърсяването от ТЕЦ “Брикел” на 13.09.2022 г.

заболявания - комшии, които до мене живеят са с най-различни болести. И ако не стане до една - две години, тия деца нямат работа тука. Просто се емигрира и край - продава се всичко и се махаме”, заявява местен човек от Гълъбово чийто две малки деца са с астма. “тук съм роден, майка ми, баща ми, сестрите ми живеят тук, но просто няма как.”⁶⁰

Освен живота и здравето на хората, опазването на околната среда е другият основен аргумент срещу работата на ТЕЦ “Брикел” и за необходимостта от пълен и бърз преход към чиста, нисковъглеродна икономика. “Въглищните централи, които десетилетия не са инвестирани в екология, трябва да бъдат затворени. Специално “Брикел” и “Марица 3” дават около 1% от електроенергията на България. При положение, че ние изнасяме около 1/3 от произведените количества, това съвсем не е съществено за стабилността на българската енергетика”⁶¹. Програмите за справедлив преход могат да гарантират доходите на работниците в ТЕЦ-овете.

Дискусията за справедливия преход в България е стопирана години наред и когато цялата икономика на едно място като Гълъбово зависи изцяло от една икономическа дейност, каквато е въглищната енергетика, е съвсем нормално хората да се чувстват по този начин⁶². Има множество алтернативни работни места, които могат да бъдат развити в региона в друг тип незамърсяващи индустрии⁶³. Според икономиста Димитър Събев, състоянието на предприятия като ТЕЦ „Брикел“ не е от полза нито за икономиката, нито за околната среда, нито за работещите в него⁶⁴.

60 Аудиоинтервю номер 870743 с участник в протест срещу замърсяването от ТЕЦ “Брикел” на 13.09.2022 г.

61 Видеоинтервю номер 190621 с Владислав Панев (към момента на протеста кандидат за народен представител, към момента на написване на този доклад, избран народен представител) от 13.09.2022 г. пред ТЕЦ “Брикел”

62 Интервю с Десислава Микова от “Грийнпийс” - България.

63 Живо излъчване от протест и контрапротест пред ТЕЦ “Брикел” на 13.09.2022 г. в страницата на Евромегдан във Фейсбук: <https://www.facebook.com/evromegdan/videos/628420345570505/>, [последно отворено на 21.12.2022 г.] интервю с Радостина Славкова от екологично сдружение “За Земята”

64 Видеоинтервю с Димитър Събев (изследовател в БАН и автор на блога www.bodil.bg), излъчено на 14.09.2022 г. в страницата на Евромегдан във Фейсбук <https://www.facebook.com/watch/live/?ref=search&v=766300784581028>, както и <https://bodil.bg/2015/12/15/brikel/> [последно отворено на 21.12.2022 г.]

От другата страна на дебата, в случая от страната на контрапротеста за защита на ТЕЦ “Брикел” са работниците в предприятието. Един от интервюираните, който работи в централата и участва в контрапротест в защита на работата ѝ, казва, че “иска да си запази мястото и да запази “Брикел”⁶⁵ и по своя инициатива показва следи от изгаряния от заваряване с кислород по тялото си, но твърди, че няма проблеми с безопасността на работното място, нито пък със замърсявания.

Според друг участник в контрапротеста обаче има прах: “дето го виждаш, го има, но не може да се спре, защото народът чака отопление”⁶⁶. Разбирането на тези хора е, че “ако затвори това предприятие, ще бъдат затворени и други постепенно и няма да има енергетика в тази държава”⁶⁷. Много от тях са местни и целият им трудов стаж е преминал в ТЕЦ “Брикел”. Според интервюираните никой не е предлагал на работещите в ТЕЦ-а местни хора други алтернативи.

Позициите на представителите на централната власт, които са компетентни органи в провеждането на справедливия преход е особено важно за подобен анализ на политическата му и стратегическата рамка. Организирането на кръгла маса⁶⁸ от фондация БлуЛинк освен за обсъждане на социалните и екологични измерения на справедливия преход в региона на Гълъбово и Стара Загора, послужа и като метод за събиране на такива позиции.

Събитието привлече интерес на високо ниво чрез получаването на писмени обръщения към участниците от Президента на Републиката и двама ресортни министри. “Зелената сделка предоставя на България редица възможности за ускорено развитие и прогрес, но не трябва да бъде пренебрегван социалният риск.” според президента Румен Радев в писменото си обръщение към участниците в кръглата маса.

65 Видеоинтервю номер 184147 с участник в контрапротест пред ТЕЦ “Брикел” на 13.09.2022 г.

66 Видеоинтервю номер 175342 с участник в контрапротест пред ТЕЦ “Брикел” на 13.09.2022 г.

67 Видеоинтервю номер 175724 с участничка в контрапротест пред ТЕЦ “Брикел” на 13.09.2022 г.

68 BlueLink.net. 2022. Добра работа и добра околна среда за Гълъбово и региона - кръгла маса. <https://www.bluelink.net/novini/dobra-rabota-i-dobra-okolna-sreda-za-galabovo-i-regiona-kragla-masa.htm> [последно отворено на 21.12.2022 г.]

Президентът определи зеления преход като “огромна възможност за дълбока и цялостна икономическа и социална модернизация на нашето общество и нов начин на производство и консумация на енергия, на стоки и услуги”. За президента, най-голямата опасност за зеления преход е загубата на доверието на гражданите в него и единственият път за постигане на зеления преход и устойчивото развитие на икономиката минава през активен диалог и взаимодействие между институциите, бизнеса и обществеността.

Утвърждаването на добра работа и добра околна среда не е невъзможна мисия, а реална постижима и необходима цел, която изисква постоянство и усилия на всички обхванати в процеса страни - държавни институции, браншови организации, бизнесът, а и на обществото като цяло, според министъра на регионалното развитие и благоустройството арх. Иван Шишков. Според министъра, постигането на сближаване на европейските зелени и климатични политики с потребността на местните общности от обезпечаване на устойчива заетост и благоденствие, преход към нисковъглеродна икономика, подобряване качеството на работните места, с цел тяхното запазване и създаване на нови, са изключително важни за региона теми.

Министърът на икономиката и индустрията Никола Стоянов също изрази позиция, че програмирането на Фонда за справедлив преход преминава от планиране към конкретно изпълнение, и е необходима ясна визия, основана на разумни и обосновани мерки - както за защита на националния интерес, така и за подготовка за трансформация и гарантиране на икономическия растеж в българските региони. Според министъра, в условията на геополитическо напрежение и последиците от световната енергийна криза, Европа трябва да възвърне доверието към себе си като лидер, включително и за по-бедните страни. Европейските държави не трябва да призовават другите да направят повече за намаляване на емисиите, като в същото време изкупуват световните ресурси от изкопаеми горива, за да осигурят вътрешни енергийни доставки.

Изводи от случая “Брикел”

Въз основа на анализа на интервютата по време на протеста можем да формулираме следните изводи. Първо, местните хора, участвали и в двата протеста, не искат пълно затваряне на ТЕЦ “Брикел”, а модернизацията му с нови котли, серочистващи инсталации и други технологични решения. В реалния им живот за тях е важно, че централата осигурява работа, сигурност и отопление за града.

Местните хора не са информирани за алтернативите за работа извън мините и ТЕЦ, в чисти нисковъглеродни производства и достойна и добре платена работа, със съхранена и чиста околна среда.

По мнението на интервюираните работници, те очакват, че при затваряне на централата държавата трябва да ги компенсира и до една година да им намери работа.

Отношението на местните хора към ТЕЦ-а е обратното на NIMBY синдрома (само да не е в моя двор), според който никой не иска замърсяващо производство или отпадъци в близост до мястото, където живее. В случая, това е заварено положение, което е показало и своите добри страни, поне според разбирането на хората там - дава им работа, парно, някаква сигурност, която за тях няма алтернатива.

Заклучение

За да осмислим в заключение резултатите от това изследване си припомняме направените в различните му дялове изводи и препоръки.

Най-напред прегледът на правната и стратегическа рамка на справедливия преход установи, че съществуват устойчиви политики и финансиране на прехода към нисковъглеродна икономика и климатична неутралност, които пряко засягат възгледобивните региони и могат да осигурят основна социално-икономическа трансформация. Затова активната роля на местните заинтересовани страни (напр. местни предприятия и общините в региона) е решаваща за успеха на прехода. В този смисъл, териториалните планове за справедлив преход трябва да отразяват местния контекст, потенциал и нужди, за да се осигури приемането и изпълнението на местно ниво.

Събраната информация от представители на местната общност в района на ТЕЦ “Брикел” сочи, че тукашните хора, участвали и в двата протеста, не искат пълно затваряне на ТЕЦ “Брикел”, а технологичната му модернизация. Отношението на местните хора към ТЕЦ-а е в пълно противоречие с популярното схващане, че никой не иска замърсяващо производство или отпадъци там, където живее. В случая, това е заварено положение, което е показало и своите добри страни, поне според разбирането на хората там - дава им работа, парно, някаква сигурност, която за тях още нямат алтернатива.

Тези хора, които неизбежно понасят негативните ефекти от замърсяването, не са запознати с алтернативите за работа извън мините и ТЕЦ, в чисти

нискоемисленостни производствa и достойна и добре платена работа, със съхранена и чиста околна среда. По мнението на интервюираните работници, те очакват от държавата при затваряне на централата компенсация и осигуряване на нова работа. Това би означавало да се планира постепенен преход с предвидими етапи за тези хора.

Въз основа на опита на други държави може да се заключи, че преходът от въглищата е осъществим, дори по-бързо, отколкото може да се очаква. В добри примери, вкл. в съседна Гърция и от Испания, засегнатите общности вече се възползват от предимствата, които справедливият преход дава. Местната власт може и трябва да има водеща роля в прехода като властта най-близо до проблемите.

След всичко това можем да направим и няколко по-обща извода. Съществува проблем с възприемането на справедливия преход на местно ниво, който да интегрира нагласите, интересите и капацитета на местния власт, бизнес и общности. Това е пряко свързано с проблема на комуникацията на справедливия преход от страна на държавните институции и достигането до засегнатите работници и местните общности, които иначе биха могли да видят себе си в бъдеще без въглища и замърсен въздух и тежки условия на труд.

Въз основа на тези изводи си позволяваме да направим следните препоръки:

Постигане на справедливо или равномерно разпределение на вредите и ползите между засегнатите социалните групи и местни общности. В случая с последствията за работниците при затваряне на мините и ТЕЦ-овете това означава повторно обучение или преквалификация, гарантирани от държавата компенсация и други механизми за подкрепа, услуги по заетостта и социални осигуровки, предвидени в националните стратегически документи като НПВУ, ТПСР, местните ПИРО и други.

Гарантиране на пълноценно участие на всички заинтересовани страни във всички процедури за планиране, изпълнение и мониторинг на справедливия преход, като ролята на държавата и общините е да осигурят това участие.

Извеждане на преден план на комуникацията на справедливия преход и информиране на засегнатите работници и местните общности за реалните измерения на прехода в техния професионален и личен живот и за новите възможности, които преходът открива.

Изпълнението на плановете за справедлив преход трябва да бъде доведено на ниво конкретно засегнати лица, като се отчетат тяхното достойнство, чувство за доверие и уважение, техните очаквания за справедлив резултат.

Трябва да се създадат живи екосистеми от местни предприемачи като двигател на иновациите и създаването на работни места и се привлекат стартиращи предприятия и малки технологични компании в възлищните региони, а националните и местните власти да използват инвестициите по Зелената сделка и справедливия преход и да си сътрудничат тясно с университети и изследователски центрове.

В заключение, защитата на статуквото с въгледобивната промишленост има своите основания за хората, заети или зависими от нея, като сравнително гарантирана заетост в мините и ТЕЦ-а, добро заплащане, липсата на добра алтернатива за работа, осигуряване на отопление за града. Защитата на правото на чиста околна среда, на достоен живот и здраве за работниците и жителите в региона, а и на бъдеще, са ценности, но и практическо измерение на битието и бъдещето им.

Затова, на първо място трябва да отбележим, че всеки преход от нещо сигурно към нещо неизвестно, дори и по-добро, изисква психологическа и емоционална настройка и отнема време. В момента за повечето жители и работниците, обещанията за справедлив преход са далечна, неясна и компрометирана от много политици и медии перспектива. Липсва силно гражданско общество, независим от традиционната въглеродно интензивна икономика модерен малък и среден бизнес и подкрепа от местната власт за подобна промяна, която е и скок в бъдещето. Статия, която описва прехода в Ирландия на индустрията за добив и изгаряне на торф, подчертава, че в “допълнение към подпомагането на работниците в придобиване на нови умения за осигуряване на бъдеща заетост, справедливият преход трябва също така да се погрижи за емоционалните последици от такова променящо живота събитие”⁶⁹.

Бюрократичният език и абстрактните понятия и абревиатури, с които боравят институциите на европейско и национално ниво, а често и гражданските организации, в доклади, плановете и програми, които да подготвят хората и

69 Колко справедливи са плановете за преход? Възприятия за декарбонизация и нисковъглеродни енергийни преходи сред торфените работници в Ирландия. Aparajita Banerjee и Geertje Schuitema, в Energy Research & Social Science, Volume 88, June 2022, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2214629622001207> [последно отворено на 21.12.2022 г.]

бизнеса в региона за този преход, по-скоро отблъсква и обърква хората, и създава допълнителни бариери пред прехода.

Финансовото измерение на прехода също не е артикулирано и доведено до нивото на икономическите и битови реалности, за да стане част от плановете, надеждите и мечтите на хората. Териториалните планове са още на проектен етап и може би ще бъдат преработени⁷⁰. Тяхната финансова рамка и съчетаването им с други финансови инструменти като НПВУ и програма “Развитие на регионите” 2021-2027 изискват специализирани знания и опит в подготовката и изпълнението на такива проекти.

Важно послание от този доклад е, че региони като този около Гълъбово и Раднево имат уникален шанс за тотална трансформация и модерна икономика, който много други региони в България нямат, напр. в сравнение с Северозападния и Североизточния регион. Това е конкурентно предимство и само пречките като липса на силно гражданско общество, предприемаческа класа на малки и средни предприятия; икономическа, политическа, медийна, а и емоционална зависимост от няколко индустриални мастодонта от миналото, са на пътя на тази промяна. Този преход, на първо място, е възможност за по-добро бъдеще.

70 Segabg.com. Инвестиции за милиарди в енергетиката отиват на поправителен. (21.11.2022 г.) <https://www.segabg.com/hot/category-bulgaria/investicii-za-miliardi-energetikata-otivat-na-popravitefen> [последно отворено на 21.12.2022 г.]

**FRIEDRICH
EBERT**
STIFTUNG